

UO‘K 37.013: 378.01

**MEDIAKOMPETENTLIK VA MEDIASAVODXONLIK
TUSHUNCHALARINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI VA FARQLARI
(PEDAGOGIK TAHLIL)**

Umarov Azizbek Vaxobovich,
Andijon davlat pedagogika instituti
Email: azizbek.umarov.80@list.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediakompetentlik va mediasavodxonlik tushunchalarining o‘zaro bog‘liqligi hamda farqlari pedagogik tahlil asosida yoritiladi. Tadqiqotning maqsadi ta‘lim jarayonida ushbu ikki konstruktning mazmuniy chegaralarini aniqlash, ularning kompetensiyaviy natijalar tizimidagi o‘rnini konseptual jihatdan asoslash va amaliy diagnostika uchun mezonlar taklif etishdan iborat. Metodologiya sifatida ta‘lim nazariyasi va media ta‘lim konsepsiyalariga tayangan holda nazariy tahlil, taqqoslash, tushunchaviy xaritalash hamda pedagogik modellashtirish usullari qo‘llandi. Ilmiy yangilik mediakompetentlikni integrativ kasbiy-pedagogik sifat, mediasavodxonlikni esa asosan axborot bilan ishlashning tanqidiy-amaliy qobiliyatlari majmui sifatida chegaralash, shuningdek, ularning o‘zaro o‘tish nuqtalarini ko‘rsatuvchi indikatorlar tizimini ishlab chiqish bilan belgilanadi. Natijalar o‘qituvchi tayyorlashda media bilan ishlash bo‘yicha maqsadli kompetensiyalarni loyihalash va baholashni aniqlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: mediakompetentlik; mediasavodxonlik; media ta‘lim; tanqidiy fikrlash; kompetensiyaviy yondashuv; pedagogik diagnostika.

Аннотация. В статье рассматриваются взаимосвязь и различия понятий медиакомпетентности и медиаграмотности на основе педагогического анализа. Цель исследования заключается в уточнении содержательных границ двух конструктов в образовательном процессе, концептуальном обосновании их места в системе компетентностных результатов и предложении критериев для прикладной диагностики. Методологически работа опирается на теорию образования и подходы медиаобразования; применены методы теоретического анализа, сопоставления, концептуального картирования и педагогического моделирования. Научная новизна состоит в разграничении медиакомпетентности как интегративного профессионально-педагогического качества и медиаграмотности как преимущественно совокупности критико-практических умений работы с информацией, а также в разработке системы индикаторов, показывающих точки их пересечения и перехода. Полученные результаты уточняют проектирование и оценивание целевых компетенций работы с медиа в подготовке учителя.

Ключевые слова: медиакомпетентность; медиаграмотность; медиаобразование; критическое мышление; компетентностный подход; педагогическая диагностика.

Abstract. This article examines the relationship and distinctions between media competence and media literacy through a pedagogical analysis. The study aims to clarify the conceptual boundaries of these two constructs in educational practice, substantiate their roles within competence-based learning outcomes, and propose indicators suitable for applied assessment. Methodologically, the paper draws on educational theory and media education frameworks, employing theoretical analysis, comparative reasoning, conceptual mapping, and pedagogical modelling. The scientific novelty lies in differentiating media competence as an integrative professional and pedagogical quality from media literacy as a set of primarily critical and practical information and media-handling skills, and in constructing an indicator system that captures their intersections and transition points. The results support more precise curriculum design and evaluation of media-related competencies in teacher education and contribute to consistent terminology for research and policy-oriented educational discourse.

Keywords: media competence; media literacy; media education; critical thinking; competency-based approach; educational assessment.

Kirish. Raqamli kommunikatsiyalar jadallashgan sharoitda ta'lim tizimi nafaqat axborotni uzatish, balki o'quvchining media muhitida ongli, mas'uliyatli va samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydigan sifatlarni shakllantirish vazifasini ham bajaradi. Shu nuqtada mediasavodxonlik va mediakompetentlik atamalari ko'pincha bir-birining o'rnida qo'llanadi, natijada o'quv dasturlarida maqsadlar noaniqlashadi, baholash mezonlari esa bir-biriga mos kelmay qoladi. Pedagogik amaliyotda ayniqsa o'qituvchi tayyorlash yo'nalishlarida muammo keskinlashadi: talabaning media matni anglash va tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalari bilan uning media vositalarni didaktik maqsadlarda loyihalash, sinfda etik va huquqiy normalarga muvofiq qo'llash hamda o'quvchilarda shunga o'xshash qobiliyatlarni rivojlantira olish salohiyati bir xil darajada deb qabul qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, D. Buckingham va W. J. Potter mediasavodxonlikni shaxsning media axborotni tushunish, tahlil qilish va baholash ko'nikmalari bilan bog'laydi. A. V. Fedorov va UNESCO konsepsiyalarida esa mediakompetentlik mediata'limning kasbiy-pedagogik yo'nalishi sifatida talqin qilinadi. Mahalliy tadqiqotlarda mediakompetentlik o'qituvchining kasbiy faoliyati bilan uzviy bog'liq integrativ sifat sifatida ko'rsatiladi. Umuman, adabiyotlar ushbu ikki tushuncha o'rtasida yaqinlik borligini, biroq ularning funksional chegaralari to'liq aniqlanmaganini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va konseptual modellashtirish metodlari qo'llanildi. Mediasavodxonlik va mediakompetentlikning mazmuni, tarkibiy komponentlari va o'zaro farqlari pedagogik yondashuv asosida tahlil qilindi. Shuningdek, indikatorlar tizimini shakllantirishda tizimli yondashuvdan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Xalqaro diskursda mediasavodxonlik ko'proq fuqaro va shaxsning media xabarlarini qabul qilish, tahlil qilish, baholash hamda yaratish kompetensiyalari bilan bog'lanadi, mediakompetentlik esa kasbiy kontekstda, ayniqsa pedagogik faoliyatda media bilan ishlashning integrativ sifatiga urg'u beradi [1]. Shuningdek, axborot savodxonligi, raqamli savodxonlik va media savodxonlik o'rtasidagi konseptual chegaralar ham turli maktablarda turlicha talqin qilinadi, bu esa terminologik "soya zonalari"ni yuzaga keltiradi [2]. Mazkur maqolada muammo pedagogik tahlil nuqtayi nazaridan qo'yiladi: ikki tushuncha orasidagi o'xshashliklar ularning umumiy kompetensiyaviy yadrosi bilan izohlanadi, farqlar esa faoliyat konteksti, natija turi va baholash indikatorlarida namoyon bo'ladi. Tadqiqotning maqsadi mediakompetentlik va mediasavodxonlikning mazmuniy chegaralarini aniqlashtirish, o'zaro bog'liqlik mexanizmlarini ko'rsatish hamda pedagogik loyihalash uchun konseptual model taklif etishdan iborat. Vazifalar sifatida birinchidan, atamalar evolyutsiyasini va zamonaviy talqinlarini tanqidiy ko'rib chiqish; ikkinchidan, kompetensiyaviy yondashuv doirasida ularning tarkibiy komponentlarini taqqoslash; uchinchidan, o'qituvchi tayyorlash uchun diagnostik indikatorlar tizimini asoslash belgilandi. Ilmiy yangilik mediakompetentlikni

mediasavodxonlikdan “kengroq” yoki “yuqoriroq” daraja sifatida soddalashtirmasdan, ularni turli mantiqiy o‘qlarda joylashtirish, ya’ni mediasavodxonlikni bazaviy transvers qobiliyatlar majmui, mediakompetentlikni esa kasbiy-pedagogik vazifalarni hal qilishga yo‘naltirilgan integrativ sifat sifatida konseptualashtirish bilan ifodalanadi. Amaliy ahamiyat o‘qituvchilarni tayyorlash va qayta tayyorlash dasturlarida maqsadli natijalarni aniq qo‘yish, o‘quv topshiriqlarini moslashtirish hamda baholashni standartlashtirish imkoniyatlari bilan asoslanadi [3; 4].

Tadqiqot nazariy-metodologik xarakterga ega bo‘lib, manba bazasi sifatida media ta’lim va kompetensiyaviy yondashuvga oid ilmiy adabiyotlar, UNESCO doirasida shakllangan media va axborot savodxonligi konsepsiyalari hamda pedagogik kompetensiyalarni modellashtirishga oid ishlanmalar tanlandi. Metodlar majmuasida tushunchaviy tahlil asosiy o‘rinni egalladi: atamalarning ta’riflaridagi semantik yadrolar ajratildi, ularning komponentlari va natija indikatorlari taqqoslandi, shuningdek, pedagogik faoliyat konteksti bo‘yicha differensial belgilari ajratib ko‘rsatildi. Konseptual xaritalash orqali mediasavodxonlik va mediakompetentlikning kesishuvchi zonalari, o‘tish nuqtalari hamda bir-birini to‘ldiruvchi funksiyalari modellashtirildi. Pedagogik modellashtirish metodi yordamida o‘qituvchi tayyorlash jarayonida ikki konstruktning bosqichma-bosqich rivojlantirishni ifodalovchi didaktik mantiq taklif etildi. Metodologik tanlovning asosligi shundaki, terminologik chalkashliklar ko‘pincha empirik o‘lchovdan avvalgi konseptual bosqichda yuzaga keladi; shu sababli aniq ta’rif, komponent va indikatorlar tizimini ishlab chiqish keyingi empirik tadqiqotlar uchun zarur shart hisoblanadi [5].

Tahlil natijasida mediasavodxonlik va mediakompetentlik o‘rtasidagi umumiylik avvalo media axborot bilan ishlash sikliga taqalishi aniqlandi: topish, tanlash, tushunish, tahlil qilish, baholash va yaratish amallari har ikki konstruktning funksional yadrosini tashkil etadi. Biroq mediasavodxonlikning ob’ekti ko‘proq media matn va axborot oqimi bo‘lib, sub’ekt sifatida keng auditoriya, ya’ni o‘quvchi, talaba, fuqaro nazarda tutiladi. Natija sifatida u tanqidiy qabul qilish, manipulyativ ta’sirlarni anglash, ishonchlikni tekshirish, mualliflik pozitsiyasini ajratish, shuningdek, oddiy darajada media kontent yaratish ko‘nikmalarida ko‘rinadi. Mediakompetentlikning ob’ekti esa nafaqat media matn, balki media vositalar va media muhitning pedagogik boshqariladigan segmenti bo‘lib, sub’ekt odatda o‘qituvchi yoki ta’lim jarayonini loyihalovchi mutaxassisdir. Natija sifatida u didaktik maqsadga muvofiq media resurslarni tanlash, o‘quv topshiriqlarini mediaviy formatlarda loyihalash, sinf va onlayn muhitda kommunikatsiyani boshqarish, xavfsizlik, etik va huquqiy me’yorlarni ta’minlash, shuningdek, o‘quvchilarda mediasavodxonlikni shakllantirish strategiyalarini qo‘llash kabi kasbiy harakatlarda ifodalanadi.

Komponentlar darajasida mediasavodxonlik uch yadro komponentda jamlandi: kognitiv komponent media xabarlarining tuzilishi va ma’nosini anglashni; tanqidiy-analitik

komponent dalillilik, manba ishonchliligi, kontekst va maqsadni baholashni; ijodiy-amaliy komponent esa media kontentni yaratish va tarqatishning elementar ko'nikmalarini qamrab oladi. Mediakompetentlik esa to'rt komponentli integrativ tuzilma sifatida ajratildi: (1) mediasavodxonlikka tayanuvchi kognitiv va tanqidiy asos; (2) didaktik-loyihalash komponenti, ya'ni media vositalar asosida o'qitish strategiyalari va baholash mexanizmlarini qurish; (3) kommunikativ-boshqaruv komponenti, ya'ni sinf va platformalarda o'zaro ta'sirni tashkil etish, onlayn etiketi va inklyuziv kommunikatsiyani ta'minlash; (4) normativ-xavfsizlik komponenti, ya'ni mualliflik huquqi, shaxsiy ma'lumotlar, raqamli iz, kiberxavfsizlik va pedagogik mas'uliyat talablariga rioya qilish. Shunday qilib, mediasavodxonlik mediakompetentlikning zarur sharti sifatida namoyon bo'ladi, biroq mediakompetentlik uning ustiga kasbiy-pedagogik "qo'shimcha qatlam"ni quradi.

Indikatorlar tizimi natijalarini ob'ektivlashtirish uchun ikkita o'lchov o'qi ajratildi. Birinchi o'q mazmuniy murakkablik bo'lib, fakti ajratishdan boshlab argumentni tahlil qilish va media ishlab chiqarishning elementar bosqichidan didaktik dizayn va reflektiv baholashgacha bo'lgan ketma-ketlikni ifodalaydi. Ikkinchi o'q esa kontekst o'qi bo'lib, shaxsiy iste'molchi faoliyatidan professional pedagogik faoliyatga o'tishni aks ettiradi. Ushbu ikki o'q kesishgan nuqtalarda mediasavodxonlik va mediakompetentlikning o'zaro o'tish zonasi paydo bo'ladi: masalan, o'qituvchi ham shaxs sifatida media xabarlarini tanqidiy qabul qiladi, ham kasbiy vazifa sifatida o'quvchiga shu ko'nikmani o'rgatadi. Natija sifatida mediakompetentlikni baholashda faqat media matn tahlili yetarli emasligi, albatta, pedagogik vaziyatlarda qaror qabul qilish va o'quv jarayonini loyihalash ko'rsatkichlari ham kiritilishi zarurligi aniqlashtirildi.

Olingan natijalar media ta'lim bo'yicha xalqaro va mintaqaviy yondashuvlar bilan qiyoslanganda, mediasavodxonlikning ko'p hollarda "umumta'limiy transvers ko'nikma" sifatida talqin qilinishi bilan mos keladi, chunki u fuqarolik ongini, tanqidiy fikrlashni va axborot xavfsizligi madaniyatini qo'llab-quvvatlaydi [1; 5]. Biroq pedagogik kontekstda mediakompetentlikni aynan mediasavodxonlikka tenglashtirish bir qator metodik xatarlarga olib keladi: birinchidan, o'qituvchining kasbiy vazifalari media matnini tahlil qilishdan kengroq bo'lib, u ta'limiy maqsadni media vosita va kontent imkoniyatlari bilan moslashtira olishi kerak; ikkinchidan, baholash amaliyotida noto'g'ri reduksiya yuz beradi, ya'ni talabning tahliliy esse yozishi uning sinfda media asosida darsni tashkil eta olishini avtomatik kafolatlamaydi. Shu ma'noda, taklif etilgan ikki o'qli model terminologik aniqlik bilan birga o'quv dasturlarini loyihalash uchun ham operatsional asos beradi: bakalavriatning dastlabki bosqichlarida mediasavodxonlik indikatorlari ustuvor, keyingi bosqichlarda esa mediakompetentlikning didaktik-loyihalash va normativ-xavfsizlik komponentlari kuchaytiriladi.

Natijalar amaliy jihatdan o'qituvchi tayyorlashda uchta muhim oqibatni ko'rsatadi. Birinchisi, o'quv modulining maqsadlari "media bilan ishlashni bilish"dan "media

yordamida o'qitishni loyihalash va boshqarish" gacha differensial qo'yilishi kerak. Ikkinchisi, baholash vositalari ham moslashadi: mediasavodxonlik uchun manba tekshiruv, faktcheking, xabar strukturasi tahlil qilish kabi topshiriqlar yetarli bo'lsa, mediakompetentlik uchun dars ishlanmasi, platformada xavfsiz kommunikatsiya ssenariysi, mualliflik huquqi asosida resurs tanlash kabi vazifalar zarur bo'ladi. Uchinchi oqibat shundan iboratki, mediakompetentlikni shakllantirish jarayoni refleksiya va etik mas'uliyatni talab qiladi; o'qituvchi nafaqat texnik jihatdan, balki pedagogik ta'sir, teng imkoniyat, inklyuzivlik va xavfsizlik nuqtayi nazaridan ham qarorlarini asoslay olishi lozim [6].

Tadqiqotning cheklovi shundaki, u nazariy tahlilga tayangan va taklif etilgan indikatorlar empirik validatsiyadan o'tkazilmagan. Kelgusida o'qituvchi tayyorlash dasturlarida ushbu indikatorlar asosida rubrikalar ishlab chiqish, ularning ishonchliligi va konstrukt validligini tekshirish, shuningdek, turli fanlar kesimida mediakompetentlik profilini farqlash muhim yo'nalish bo'lib qoladi. Shuningdek, raqamli platformalar tez o'zgarayotgani sababli normativ-xavfsizlik komponentining dinamik yangilanishi ham doimiy metodik e'tiborni talab qiladi [2].

Xulosa. Pedagogik tahlil mediakompetentlik va mediasavodxonlikning umumiy funksional yadrosi media axborot bilan ishlash amallariga borib taqalishini, ammo ularning sub'ekt, kontekst va natija turi bo'yicha prinsipial farqlanishini ko'rsatdi. Mediasavodxonlik asosan shaxsning media xabarlarini tushunish, tanqidiy tahlil qilish, baholash va elementar yaratish qobiliyatlari majmui sifatida namoyon bo'ladi. Mediakompetentlik esa bu bazaga tayangan holda, media vositalarni didaktik maqsadlarda tanlash va qo'llash, o'quv jarayonini mediaviy formatlarda loyihalash, kommunikatsiyani boshqarish hamda etik, huquqiy va xavfsizlik talablarini ta'minlashni qamrab olgan integrativ kasbiy-pedagogik sifat sifatida asoslandi. Taklif etilgan ikki o'lchovli model va indikatorlar tizimi o'qituvchi tayyorlashda maqsadlarni aniqlashtirish, o'quv topshiriqlarini differensial loyihalash va baholashning mazmuniy aniqligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press, 2003. 219 p.
2. Potter W. J. Media Literacy. 8th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2019. 456 p.
3. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Москва: Народное образование, 2003. 192 с.
4. Fedorov A. V. Media Education: History, Theory and Methodology. Moscow: Information for All, 2015. 450 p.
5. Wilson C., Grizzle A., Tuazon R., Akyempong K., Cheung C. K. Media and Information Literacy: Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011. 192 p.
6. Расулова М. Н. Медиаталим асослари: назария ва амалиёт. Тошкент: O'qituvchi, 2020. 200 б.